

TILSHUNOSLIKNING LINGVOPOETIKA SOHASI RIVOJI HAMDA TILSHUNOS OLIMLARNING LINGVOPOETIKA TADQIQIDAGI IZLANISHLARI

Xolmatova Asalxon Qodirjon qizi

ARTICLE INFO.

Kalit soʻzlar: Lingvopoetika, lingvistika, lingvopoetik tahlil, intertekstuallik, sintagmatik munosabat, paradigmatik munosabat, strukturalizm.

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada tilshunoslikning muhim yoʻnalishlaridan biri boʻlgan lingvopoetika sohasi rivojiga hissa qoʻshgan jahon hamda oʻzbek tilshunoslari, ularning asarlari yoritilgan. Shuningdek tilshunos olimlarning lingvopoetika borasidagi fikrlaridan naʼmunalar keltirilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Badiiy asar tilining lingvistik jihatdan tadqiq qilinishi bugungi kunda dolzarb mavzulardan biri boʻlib qolmoqda. Tilshunoslik sohasida yaqin vaqtlar ichida olib borilgan koʻplab tadqiqotlar aynan badiiy asar tilining leksik-semantik, morfologik, sintaktik, punktuasion, stilistik, pragmatik, kognitiv yoʻnalishlar asosida olib borildi. Til ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida doimo qisqalik va osonlikka intiladi. Inson uchun qanday talaffuz qilish toʻgʻriligidan koʻra, koʻproq qanday talaffuz qilish qulay va osonligi muhimroq. Tildagi fonetik va leksik soʻzlarni qoʻllash bir qancha osonlikni va ravonlikni taʼminlaydi.

Adabiyotimizda iz qoldirgan har bir ijodkor asarlarining tilini oʻrganish, birinchidan, adibning mahoratini oʻrganish, shu bilan birga, tilimiz rivojiga uning asarlari tili taʼsirini, tadqiqotning esa tilshunosligimiz taraqqiyotiga qay darajada taʼsir koʻrsatayotganligini belgilash ehtiyojidan kelib chiqadi. Tabiiyki, badiiy asarni lingvopoetik tahlil qilishning bir qator tamoyillari mavjud. Badiiy matn lingvopoetikasi muammosini oʻzbek tili materiallari asosida mufassal tadqiq etgan M.Yoʻldoshev lingvopoetik tahlilning quyidagi asosiy tamoyillarini koʻrsatadi:

- 1) shakl va mazmun birligi asosida yondashuv;
- 2) makon va zamon birligidan kelib chiqish;
- 3) umumxalq tili va adabiy til munosabati asosida baholash;
- 4) badiiy matnga badiiy-estetik yaxlitlik sifatida yondashuv;
- 5) badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash;
- 6) badiiy matndagi eksplitsitlik va implitsitlik nisbatini aniqlash;
- 7) badiiy matndagi intertekstuallik mexanizmlarining lisoniy va semantik xususiyatlarini aniqlash.

Jahon adabiyotida ham lingvopoetika tadqiqi va rivojiga ulkan hissa qoʻshgan adiblar koʻp. V.V.Vinogradov ilmiy ishlarida ham badiiy asar tilini oʻrganish boʻyicha alohida filologik sohaning zarurati haqidagi qarashlarni koʻrish mumkin. U birinchilardan boʻlib, —lingvistik poetika terminini

qo'lladi va lingvopoetikaning maqsad va vazifalarini filologik sohaning bir tarmog'i sifatida shakllantirdi. Lingvopoetika metodologiyasiga o'z hissasini qo'shgan olimlardan yana biri – V. M. Jirmunskiy. Jirmunskiy badiiy asarni o'rganishda alohida usullarni ajratib ko'rsatish zaruratini ta'kidlaydi. Badiiy asarning jonli birligida barcha texnikalar o'zaro ta'sirga ega bo'lib, bitta badiiy vazifaga bo'ysunadi, ya'ni hissiy ta'sirni kuchaytirish istagini bajaradi. Rossiya va Yevropada lingvopoetik tadqiqda ikkita tendensiya mavjud, ya'ni tizimli (struktur) – semiotik yondashuv va filologik yondashuv. Birinchi yondashuvga R.O.Yakobson, A. Greimas, R. Bart, S. Levin, M. Riffater, Yu.M. Lotman kabilar kirsa, ikkinchi yondashuvga V.V. Vinogradov, G.O. Vinokur, L.V. Sherba, B.V. Tomashevskii, A.M. Peshkovskii, O.S. Axmanova, R.A. Budagov, E. Alarkos Lioraka, X.-A. Martinesa kabi tilshunos olimlar kiradi.

Tilshunoslikda keyingi yillarda lingvopoetika sohasi rivojlanib, bir qator yirik tadqiqotlar yuzaga keldi. Bu borada so'nggi yillarda olib borilgan ishlar sifatida V.Y.Zadornova hamda A.A.Lipgartning keng ko'lamli faoliyatlarini e'tirof etish mumkin. Lingvopoetika masalari yuzasidan muhim fikrlarni o'rta tashlab, ushbu yangi sohaning keng ildiz otishiga o'zining ko'plab asarlari bilan hissa qo'shgan V.Y.Zadornovaning ilmiy izlanishlarida lingvopoetika sohasining aniq predmeti, maqsadi va muammolari ochib beriladi. Tilshunos "Matnning lingvopoetik jihatdan o'rganilishi tilning u yoki bu birligini shunchaki aniqlashga qaratilgan emas, balki badiiy asar ko'rsatadigan estetik ta'sirni so'z yordamida izohlashga yo'naltirilgandir" deb ta'kidlaydi. "Lingvopoetika asoslari" nomli kitobi orqali ushbu sohaning muammolarini bir qadar ochib bergan A.A.Lipgart faoliyatida ham lingvopoetika masalalari chuqur tadqiq etilganini kuzatish mumkin. Uning fikricha, "lingvopoetika - bu filologiyaning bir bo'lmi bo'lib, lingvopoetika masalalari doirasida badiiy matnda uslubiy markerlangan birliklar qo'llanilishi, matnda ular estetik effekt berishga yo'naltirilgan bo'lishi hamda shu maqsadda badiiy matn mazmuniy strukturasi qo'llanilishi" mumkin. Tilshunoslik strukturalizmining boshlanishida tilshunoslik pozitivist fan sifatida qurilib, til fanining ishora tizimida aniq predmeti, usuli va vazifalariga ega bo'ldi. Til – paradigmatic munosabatlar mavjud bo'lmagan va, aksincha, sintagmatik munosabatlar mavjudligidagi birliklar tizimlaridan tarkib topgan tilshunoslik obyektiga aylandi. Tilni ta'riflashda model, nutq akti ishtirokchilaridan va uni ko'paytirish shartlaridan mustaqil lingvistik belgi kabi tushunchalar paydo bo'ldi. R.Yakobson tilni kod sifatida qo'llash va undan foydalanishning funksionalistik modelini taklif qildi. Uning fikricha, badiiy adabiyot, ayniqsa lirik tilning poetikasini shakllantirishda boy ana uchun boshlang'ich nuqtaga aylandi. "Lingvistik poetika" atamasi 1960 yillarda badiiy adabiyot tilini o'rganishga qiziqish paydo bo'lganidan keyin yuzaga keldi. Biroq, olimlar bu atamani turlicha tushunishgan. Xususan, V.V. Vinogradov undan badiiy adabiyot tili ekvivalenti sifatida foydalangan bo'lsa, V.P. Grigoriev ushbu atamani badiiy adabiyotning uslubi yoki tarkibiy poetika deb hisoblaydi. Buyuk rus tilshunos olimi V.V. Vinogradovning fikricha, lingvopoetik tadqiqotning vazifasi og'zaki – badiiy ijod ishlarida lingvistik birliklarning estetik funksiyasini o'rganishdir. Yozuvchi ijodi, uning mavzulari va obrazlari hamda dunyoqarashi til orqali ifoda etilganligi sababli ularni badiiy asar tilini tahlil qilish orqali idrok etish kerak. Bir-biriga bog'liq bo'lgan uchta: tarix, adabiyotshunoslik va tilshunoslik fanlarining o'zaro ta'siri sharoitida adabiy asarni to'liq va yetarli darajada anglash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. M. Yo'ldoshev. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. –Toshkent: "Fan", 2007. –123 b.
2. Mirtojiev M.M. O'zbek tili leksikologiyasi va leksikografiyasi. –Toshkent, 2000. –260 b.
3. Lipgart A. A. Metodi lingvopoeticheskovo issledovaniya. –M, 1997. –128 b
4. V. V. Vinogradov. Stilistika, teoriya poeticheskoy rechi, poetika. –M, 1963. –253 b.
5. V. P. Grigoriyev. K probleme perifrazi. –M, 1974. –140 b.
6. V. Y. Zadornova. Vospriyatie i interpretatsiya xudojestvennovoteksta. –M, 1980. –190 b.

7. Ch. O'ralova, S.Boymatov. Zamonaviy tilshunoslikda lingvopoetika tadqiqi. –15 b.
8. <http://uz.wikipedia.org/wiki/>
9. <http://uz.M.wikipedia.org/wiki/Tarjima>